

نگرش انتقادی به مبانی امید و آینده‌نگری در کتب ادبیات متوسطه اول و دوم*

منصور نیک‌پناه^۱

کاظم حسن‌زاده^۲

چکیده

داشتن امید و آمادگی برای رویارویی با حوادث آینده از مواردی که در جهان امروز به طور فزاینده مورد توجه قرار گرفته است. تا جایی که مؤسسات متعدد در این خصوص ایجاد گردیده است. در کشور ما سابقه پرداختن به مباحث مربوط به آینده ریشه در اعماق تاریخ دارد و در عین حال توجه به داشتن کشوری با نشاط و امید از اهم واجبات تلقی می‌شد. با آمدن اسلام این نگاه هم تایید و هم تقویت شد. برای پرورش نسلی که با این مبانی رشد و تربیت گردند، باید از دوران دانش‌آموزی سرمایه‌گذاری را شروع کرد. در همین راستا تدوین کتب درسی متعلمان با این نگاه ضرورت پیدا می‌کند. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی از نوع کتابخانه‌ای انجام پذیرفته است و برای تدوین اثر به منابع مورد نظر که همان کتب ادبیات دوره متوسطه اول و دوم مراجعه گردید. براساس بررسی‌های انجام گرفته مشخص گردید که شرایط موجود در کتب مورد نظر از منظر امیدبخشی و آینده‌نگری شرایط مطلوبی نیست و نیاز به بازنگری دارد.

واژگان کلیدی

امید، آینده‌نگری، کتب فارسی، دوره متوسطه.

مقدمه

بعضی از متفکران معتقدند چون انسان صاحب عقل و اختیار است به وسیله امید به خداوند می‌تواند به سعادت برسد. انسان موجودی است که از دو بعد جسمانی و

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۵/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۶/۱۶

۱. استادیار مجتمع آموزش عالی سراوان و مدرس دانشگاه فرهنگیان زاهدان (نویسنده مسئول) (m.nikpanah@yahoo.com)

۲. دانشجوی دکتری ادبیات و کارمند دانشگاه فرهنگیان زاهدان.

روحانی تشکیل شده است باید هر دو بعد انسان تحت تربیت قرارگیرد و رشد یابد عده‌ای معتقدند سعادت واقعی سعادت است که فرد با رسیدن به آن چیز دیگری پیش رویش نداشته باشد، بعضی معتقدند که اخلاق پسندیده و اخلاق ناپسند، هر دو در اثر ممارست کسب می‌شوند. عده‌ای می‌گویند هدف تربیت اخلاقی ایجاد اعتدال در فرد می‌باشد و شناخت نفس را کلید سعادت و امید دو جهان می‌دانند و معتقدند مهم‌ترین مبنای تربیت اخلاقی توحید است. عده‌ای می‌گویند وجدان یا عقل عملی موجب سعادت انسان می‌گردد. در نگرش غربی تربیت اخلاقی را عادت دادن شهروندان به رعایت قوانین و مقررات اجتماعی می‌دانند. اگرچه در این کشورها با تصویب و اجرای قوانین سخت و جریمه‌های سنگین توانسته‌اند نظم و انضباط را تا حدودی ایجاد نمایند، اما آمارها نشان می‌دهد که جرم و جنایت، قتل و غارت، خونریزی، بی‌بندوباری، طلاق بسیار زیاد است و به همین مقدار عدم آینده‌نگری و رخوت و ناامیدی گسترش می‌یابد.

بنابراین می‌توان گفت که تربیت اخلاقی اگر ریشه در دین و فطرت داشته باشد؛ موجب سعادت انسان در دنیا و آخرت خواهد شد، اندیشمندان مسلمان حوزه علم اخلاق، عموماً اخلاق و ارزش‌های اخلاقی را زیرمجموعه‌ای از کلیت و تمامیت دین می‌دانند، به اعتقاد این گروه اخلاق و تربیت اخلاقی بدون اتکاء به شناخت خداوند و ایمان به وی چرخش در یکسری امور ذهنی بی‌معنا است. لازم است برنامه‌ریزان زمینه‌آشنایی دانش‌آموزان را با مسائل زیربنایی و دستورات دینی فراهم نموده تا در سایه رهنمودهای قرآن و ائمه اطهار علیهم‌السلام و پیروی از الگوهای اسلامی به سعادت واقعی که همان قرب الهی است نائل گردند.

بیان مسئله

جامعه‌ای که مظاهر امیدبخش را تأکید نماید بستر پرورش مناسب‌تری برای پرورش خلاقیت فراهم می‌سازد. این مورد محقق نمی‌گردد مگر از طریق پرورش نیروی انسانی مستعد در دوران نوجوانی و تحصیل آن‌هم در مقاطع ابتدایی و متوسطه. امید و امیدواری جایگاه خاصی در سلامتی روانی، جسمانی و به تبع آن، پیشرفت فرد و جامعه دارد. که نقش امید در پیشبرد توسعه جامعه به اهداف بلندمدت و آینده‌نگر بسیار با اهمیت

است. امید یک حال روحی و روانی و برانگیزاننده انسان به کار و فعالیت است، به طور طبیعی، انگیزه بشر در کارهای اختیاری با امید به نفع و به زیان ترس است. «امید که از معرفت و شناخت نسب به مبدأ و معاد حاصل می‌شود و همه تلاش‌های مفید و پرتمر انسانی و نیز منشاء اصلاح امور در جامعه و رسیدن شخص به سعادت ابدی است. امید در مفهوم روزانه‌اش، یک انتظار خوب برای آینده است. امید سازه‌ای است که با خوش بینی ارتباط تنگاتنگی دارد، که به عنوان شاخص توانمندی در بهزیستی مثبت افراد مورد توجه واقع می‌شود (علیزاده اقدام، ۱۳۹۱: ۱۸۹).

شهرآرامانی بدون ظلم و ستم و خالی از هرگونه تعدی و استبداد - که انسان‌ها در خیال خود تصور می‌کنند - آیا می‌تواند در روزگاری چهره واقعیت به خود بگیرد؟ و انسان ستم‌زده روزی بشارت این خبر خوش را بشنود؟ این مطلوب و تمنای ریشه‌دار و کهن و همگانی به گونه‌ای در نهاد و باطن آحاد انسان‌ها قرار گرفته است. بنابراین همین پسندیده است معیارها و میزان فاکتورها امیدآفرین و آینده‌نگر در کتب این دوران بررسی گردد تا میزان پاسخگویی به سؤالات بشر در خصوص آینده در این کتب مشخص گردد.

پیشینه تحقیق

در خصوص آینده و امید تاکنون کارهای متعددی صورت گرفته است برخی از موارد مرتبط با این طرح عبارتند از:

- آینده‌پژوهی و آینده‌نگری در برنامه‌ریزی از نگاه قرآن کریم. به کوشش: صادق بهاری بآبادی و امید لطیفی در اولین کنفرانس سالانه بین‌المللی عمران، معماری و شهرسازی عرضه شده است.

- آینده‌نگری و جایگاه آن در نظام آموزش و فناوری در کنفرانس ملی آینده‌پژوهی، علوم انسانی و توسعه به کوشش پروانه بنیابادی و پریسا بنیابادی به انجام رسیده است.

- بررسی راه‌های افزایش امید به آینده در دانش‌آموزان با رویکرد اقدام‌پژوهی به کوشش محمدحسین ابتکاری در دوماه‌نامه پژوهش در هنر و علوم انسانی به چاپ رسیده است. - اثربخشی آموزش مثبت‌نگری در افزایش امید با تأکید بر قرآن و آموزه‌های اسلامی؛ علی‌فرنام و محمد حمیدی در فصل‌نامه مطالعات روان‌شناسی بالینی، سال ششم، شماره بیست و دوم، منتشر گردیده است.

- تبیین رابطه آینده‌نگری و عملکرد تحصیلی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شیراز
سهم واسطه‌گری متغیر جهت‌گیری هدف به کوشش جعفر ترک‌زاده و فهیمه کشاورزی در
نشریه پژوهش در آموزش علوم پزشکی ۱۳۹۴ سال ۷ شماره ۴ منتشر شده است.

اهمیت و ضرورت تحقیق

امروزه بر تمام اندیشمندان و صاحب‌نظران ثابت شده است که آموزش و تربیت پایه و
اساس موفقیت هر ملتی است و اصولاً بدون آموزش و تربیت صحیح هیچ کوششی در
جامعه به ثمر نخواهد نشست. اگر جامعه اسلامی می‌خواهد مراحل ترقی را سریع و
بی‌اشتباه طی کند، با یستی از گفتار و سیره عملی پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ائمه
معصومین علیهم‌السلام که بنیان‌گذاران تعلیم و تربیت واقعی می‌باشند، راه رشد و کمال را طی
نمایند.

در چهار آیه از قرآن کریم آموزش علم و پرورش نفوس انسان‌ها از مهم‌ترین اهداف
بعثت انبیاء معرفی شده است، که این آیات عبارتند از: جمعه: ۲؛ آل عمران: ۱۶۴؛ بقره:
۱۵ و ۱۲۹. خداوند در سوره جمعه می‌فرماید:

﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾

او کسی است که در میان مردمی امی رسولی را از خودشان مبعوث کرد تا آیات او را
بر آنها بخواند و آنان را تزکیه کند و کتاب و حکمت را به آنها بیاموزد.

پیامبر گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیز، تعلیم را از اهداف مهم رسالت خویش معرفی می‌نمایند،
چنان‌چه نقل شده روزی رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم وارد مسجد شدند و دو گروه از مردم را مشاهده
نمودند، گروهی مشغول عبادت و راز و نیاز با معبودشان بودند و گروه دیگری به تعلیم و
تعلّم و مذاکره علمی اشتغال داشتند. ایشان فرمودند: «کلاهما علی خیر» هر دو کار خوبی
می‌کنند. «ولکن بالتعلیم أُرسلت» لکن من برای تعلیم به رسالت مبعوث شده‌ام و بعد
داخل جمعیتی شدند که به مذاکره علمی مشغول بودند (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۶).

از این رو پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ائمه معصومین علیهم‌السلام از هر فرصتی برای آموزش مردم بهره
می‌بردند و از هیچ کوششی دریغ نمی‌ورزیدند. به عنوان نمونه، پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بعد از
جنگ بدر خطاب به اسیران جنگی فرمودند:

هرکس از شما که باسواد است بتواند به ده نفر از اطفال مسلمین خواندن و نوشتن بیاموزد آزاد می‌شود (فروغ ابدیت، ۱۳۶۸: ۵۱۸).

از بارزترین حرکات علمی در سیره معصومین علیهم‌السلام جنبش علمی امام باقر علیه‌السلام و امام صادق علیه‌السلام بود. به جهت فرصتی که در اثر اختلافات بنی امیه و بنی عباس پیش آمده بود. این دو بزرگوار آزادی عمل بیشتری داشتند؛ از این رو، به تعلیم و تربیت شاگردان اقدام نمودند به طوری که در حوزه درسی امام صادق علیه‌السلام چهار هزار شاگرد در علوم فقه، اصول، کلام، تفسیر، طب، شیمی و... پرورش یافتند که از جمله بارزترین آنها در کلام، هشام بن حکم، در فقه زرارۀ بن اعین، در حکمت مفضل بن عمرو و در شیمی جابر بن حیان بودند (قائم، ۱۳۴۸: ۳۴).

امام صادق علیه‌السلام آن چنان در امر آموزش دین اهتمام داشتند که می‌فرمودند:

لَوْ أُتِيتُ بِشَابٍّ مِنْ شَبَابِ الشَّيْعَةِ لَا يَتَفَقَّهُ لِأُدْبَتِهِ (کلینی، ۱۳۶۵: ۳۶)؛

اگر بیاورم جوانی از میان جوانان شیعه به فراگیری احکام دین نپرداخته است او را تأدیب می‌کنم.

لذا تأکید بر تدریق مبانی اصلی شرعیت و منطق در کتب آموزشی دانش آموزان از اهمیت فوق العاده برخوردار است به ویژه در خصوص آینده‌نگری که جهان امروز سخت بر آن تأکید دارد.

در باب امید و آینده‌نگری نیز اسلام تأکید فراوان دارد. اگر امید، از معرفت و شناخت نسبت به مبدأ و معاد حاصل شود، اساس همه تلاش‌های مفید انسانی، منشأ اصلاح امور در جامعه و رسیدن شخص به سعادت ابدی خواهد بود؛ همان‌گونه که ناامیدی و قطع امید نسبت به خدا و روز قیامت منشأ فسادها و منتهی شدن کار انسان به شقاوت ابدی است (مصباح یزدی، ۱۳۸۸: ج ۱، ۴۰۰). همین که انسان به آینده روشن امید داشته باشد، احساسی نیکو و پرنشاط به وی دست داده، در او انگیزه کار و تلاش ایجاد شده و او را به فعالیت‌های صحیح زندگی وادار می‌کند. (معتمدی، ۱۳۷۲: ۴۰)

آینده‌نگری در تعالیم اسلام از جایگاه والایی برخوردار است. قرآن مجید به پیروان خود توصیه می‌کند که عاقبت اندیش باشند و فریفته منافع زود گذر دنیا نشوند، بلکه آخرت را در نظر داشته باشند، و به گونه‌ای عمل کنند که در آخرت سعادت‌مند گردند. (ر.ک: اسراء: ۱۸؛ قیامت: ۲۰؛ انسان: ۲۷)

در آمریکا حداقل ۳ هزار مؤسسه مطالعات استراتژیک به طور مستمر در زمینه فرآیندهای آینده به مطالعه می‌پردازند. موضوع آینده‌نگری یکی از اصول مهم برنامه‌ریزی‌های بلندمدت در این کشور است. هزار نفر از آینده‌پژوهان آمریکایی به بهانه طراحی استراتژی نیروی هوایی این کشور در افاق ۲۰۲۵ گرد هم آمدند و چهار سناریو برای آینده جهان و آمریکا طراحی کردند. با عنایت به آنچه نگاشته شد، مسلم است که ضرورت تحقیق در این امور دارای حساسیت ویژه می‌شود.

روش تحقیق

با عنایت به این‌که در این اثر اساس کار نقد و بررسی کتب دوره متوسطه اعم از اول و دوم است لذا روش تحقیق توصیفی تحلیلی است. نوع پژوهش موردی خواهد بود که در آن مبانی امیدبخش و آینده‌نگری را در کتب فارسی متوسطه اول و دوم بررسی می‌نماید.

بازتاب عناصر امیدبخش و آینده‌نگر در کتب متوسطه

در نظام آموزش و پرورش، کتاب درسی یکی از عناصر مهم تلقی می‌شود که در تحقق اهداف نظام آموزشی نقش مهم و اساسی دارد. در ایران، بیشتر فعالیت‌های آموزشی در چارچوب کتاب‌های درسی صورت می‌گیرد و بیشترین فعالیت‌ها و تجربه‌های آموزشی دانش‌آموز و معلم، حول محور آن سازمان‌دهی می‌شود. این واقعیت باعث شده است که صاحب‌نظران و پژوهشگران، بررسی محتوای آموزشی دوره‌های تحصیلی را با توجه به نیازهای فراگیرندگان مورد بررسی و تحلیل قرار دهند. چنین بررسی‌ها و تحلیل‌هایی به برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب‌های درسی کمک می‌کنند تا هنگام تهیه، تدوین یا انتخاب کتاب درسی برای یک دوره تحصیلی، تصمیم‌های صحیحی اتخاذ کنند (یار محمدیان، ۱۳۸۶: ۲۱۴).

متخصصان تعلیم و تربیت اعتقاد دارند که در هر جامعه‌ای، شکوفایی، سعادت و رشد اجتماع به کمک نظام تربیتی مترقی، علمی و سالم حاصل می‌آید. چنین امکانی هنگامی فراهم خواهد شد که دست‌اندرکاران نظام آموزشی برای دستیابی به این مهم، به برنامه‌ریزی سنجیده یا آموزشی و درسی دست بزنند. محتوای برنامه‌های درسی باید دربرگیرنده اساسی‌ترین خط مشی‌های اسلام و انقلاب باشد با بررسی در کتب ادبیات متوسطه دوره اول و دوم ما تمامی واژگان و متونی را که به طور مستقیم،

غیرمستقیم و در قالب دیگر واژگان به بحث امید و آینده‌نگری اشاره کرده‌اند را واکاوی می‌کنیم.

از مجموع نظرات متفکران اسلامی در مورد امید و آینده‌نگری و نقطه مقابل آن ناامیدی پارامترهای زیر را می‌توان نتیجه گرفت:

مؤلفه‌ها و معیارهای امید و آینده‌نگری			
حوزه فردی		حوزه اجتماعی	علل و عوامل ناامیدی
ذکر خدا	تجارت با خدا	اتفاق	کفر و نفاق و غرور
ترس از خدا (ترس امیدبخش)	انس با خدا و پیامبران و اولیاء دین	امر به معروف و نهی از منکر	فقدان شرح صدر و ناامیدی
توبه و انابه	روحیه امید و امیدواری	احسان و صدق	لغزش گناهان
تهجد و شب زنده داری	نماز و دعا و ذکر	عفو و گذشت و قناعت	وسوسه‌های شیطانی
هجرت و جهاد در راه خدا	میهن پرستی و عشق به وطن	وفای به عهد	
	انتظار منجی آخر الزمان	صبر و تأمل	

راه‌های رفتاری قرآن و احادیث و روایات در حوزه فردی جهت افزایش امید و آینده‌نگری

۱. ذکر خدا

این مؤلفه در کتب سه ساله متوسطه اول ۶ بار ذکر شده است که از مجموع ۵۱ درس می‌باشد.

و در کتب فارسی متوسطه دوم از مجموع ۵۴ درس ۳ مورد ذکر خدا آمده است. (ر.ک: فارسی دهم، ۱۳۹۵: ۱۰ و ۵۳؛ فارسی دوازدهم، ۱۳۹۷: ۱۲ و ۵۱)

۲. ترس از خدا (ترس امیدبخش)

این مورد در کل کتب ادبیات متوسطه (اول و دوم) ۲ مورد آمده است. (ر.ک: فارسی دهم، ۱۳۹۵: ۱۴۱ و ...)

۳. توبه و انابه به سوی خدا

از مجموع ۱۰۵ درس کل ادبیات متوسطه ۴ مورد به توبه و انابه برخورد کردیم. (ر.ک: فارسی یازدهم، ۵۲:۱۳۹۶؛ فارسی دوازدهم، ۱۲:۱۳۹۷)

۴. تهجد و شب زنده‌داری

این بخش در ادبیات متوسطه اول یک مورد و در متوسطه دوم ۲ مورد یافت شد. (ر.ک: فارسی دهم، ۱۵۲:۱۳۹۵)

۵. انس با خدا و قرآن

انس با خدا و... در ۳ کتاب متوسطه اول ۳ مورد و در متوسطه دوم فقط ۴ مورد ذکر شده است. (ر.ک: فارسی هفتم، ۳۳:۱۳۹۶؛ فارسی دهم، ۳۲:۱۳۹۵؛ فارسی یازدهم، ۵۶:۱۳۹۶)

۶. روحیه امید و امیدواری به آینده

روحیه امید و امیدواری در متوسطه اول ۵ مورد و در کتب متوسطه دوم ۶ مورد یادآوری شده است. (ر.ک: فارسی دوازدهم، ۸۴:۱۳۹۷؛ فارسی هفتم، ۳۲:۱۳۹۶، ۳۷ و ۳۹؛ فارسی هفتم، ۵۸:۱۳۹۶)

۷. نماز و دعا

این بخش در کتب متوسطه اول ۱۸ مورد و در کتب متوسطه دوم ۴ مورد ذکر شده است. (ر.ک: فارسی یازدهم، ۷۹:۱۳۹۶؛ فارسی دوازدهم، ۱۶۳:۱۳۹۷؛ فارسی هفتم، ۳۶:۱۳۹۶؛ فارسی هفتم، ۶۴:۱۳۹۶؛ فارسی نهم، ۸۷:۱۳۹۵)

۸. میهن پرستی و عشق به وطن و شهادت

در این بخش ۶ مورد در متوسطه اول و ۱۴ مورد در متوسطه دوم مشاهده می‌کنیم. (ر.ک: فارسی هشتم، ۵۹:۱۳۹۶؛ فارسی هشتم، ۱۱۲:۱۳۹۶؛ فارسی یازدهم، ۸۳ و ۱۰۹؛ فارسی دوازدهم، ۱۱۷:۱۳۹۷؛ فارسی یازدهم، ۹۲:۱۳۹۶؛ فارسی دوازدهم، ۹۶:۱۳۹۷) متن درس‌هایی نیز از شهادت، جبهه، استقامت و... یاد می‌کند، مانند: درس «دریادلان صف شکن» ادبیات دهم صفحه ۷۶، «شیرزنان ایران» ادبیات دهم صفحه ۸۶، درس «آن شب عزیز» از ادبیات دوازدهم، صفحه ۸۸ «گنج حکمت» صفحه ۳۰؛ «خاکریز»

ادبیات دوازدهم، «ارمیا» روان‌خوانی صفحه ۱۴۲، ادبیات دوازدهم.

۹. انتظار منجی آخرالزمان

انتظار در کتب متوسطه اول ۲ مورد و در کتب متوسطه دوم هیچ موردی ذکر نشده است. (ر.ک: فارسی نهم، ۴۲:۱۳۹۵ و ۱۰۶؛ فارسی هفتم، ۵۵:۱۳۹۶)

راهکارهای رفتاری قرآن در حوزه اجتماعی جهت افزایش امید و آینده‌نگری

۱. انفاق

این آیت فقط در متوسطه دوم یک مورد ذکر شده است. (ر.ک: فارسی دوازدهم، ۸۷:۱۳۹۷)

۲. امر به معروف و نهی از منکر

این بخش در کتب متوسطه اول ۱۸ مورد و در کتب متوسطه دوم ۲ مورد آمده است. (ر.ک: فارسی یازدهم، ۱۳۰:۱۳۹۶)

۳. احسان و صدق

۱۲ مورد در متوسطه اول و ۵ مورد در متوسطه دوم مشاهده می‌کنیم. (ر.ک: فارسی هشتم، ۱۶:۱۳۹۶؛ فارسی دهم، ۱۷:۱۳۹۵؛ فارسی یازدهم، ۱۳۲:۱۳۹۶؛ فارسی یازدهم، ۷۰:۱۳۹۶؛ فارسی نهم، ۴۸:۱۳۹۵)

۴. عفو و گذشت و قناعت

۵ مورد در متوسطه اول و ۶ مورد در متوسطه دوم وجود دارد. (ر.ک: فارسی یازدهم، ۱۲۱:۱۳۹۶)

۵. وفای به عهد

در متوسطه اول ۹ مورد و در متوسطه دوم ۲ مورد را به خود اختصاص داده است. (فارسی هفتم، ۵۲-۳۳:۱۳۹۶؛ فارسی هشتم، ۴۴-۲۱ و ۱۹؛ فارسی نهم، ۵۳ و ۱۲:۱۳۹۵)

۶. صبر و تأمل

۱۱ مورد در متوسطه اول و ۷ مورد در متوسطه دوم مشاهده شده است. (ر.ک: فارسی

دهم، ۱۳۹۵: ۸۳؛ فارسی دوازدهم، ۱۳۹۷: ۶۹)

علل و عوامل ناامیدی

طبق آیات قرآن و آموزه‌های دینی مهم‌ترین علل و عوامل ناامیدی عبارتند از:

۱. کفر و نفاق و غرور

در کتب ادبیات متوسطه اول ۴ مورد و در متوسطه دوم ۱ مورد وجود دارد. (ر.ک: فارسی دهم، ۱۳۹۵: ۱۲؛ فارسی دهم، ۱۳۹۵: ۱۷ و ۳۵)

۲. فقدان شرح صدر و بی‌صبری و ناامیدی

در متوسطه اول ۳ مورد و در متوسطه دوم ۲ مورد مشاهده شده است. (ر.ک: فارسی هشتم، ۱۳۹۶: ۱۶؛ فارسی نهم ۱۹ و ۳۹؛ فارسی یازدهم، ۱۳۹۶: ۱۲)

۳. لغزش و گناهان

این بخش در کتب متوسطه اول ۲ مورد و در کتب متوسطه دوم ۵ مورد وجود دارد. (ر.ک: فارسی هفتم، ۱۳۹۵: ۲۸ و ۳۸؛ فارسی نهم، ۱۳۹۵: ۴۴؛ فارسی دهم، ۱۳۹۵: ۱۶؛ فارسی یازدهم، ۱۳۹۶: ۳۵ و ۴۲)

۴. وسوسه‌های شیطان

این بخش در هر مقطع متوسطه ۴ مورد وجود دارد. (ر.ک: فارسی دهم، ۱۳۹۵: ۱۶، ۱۱۴ و ۱۲۶؛ فارسی یازدهم، ۱۳۹۶: ۵۹)

عبدالرحمن

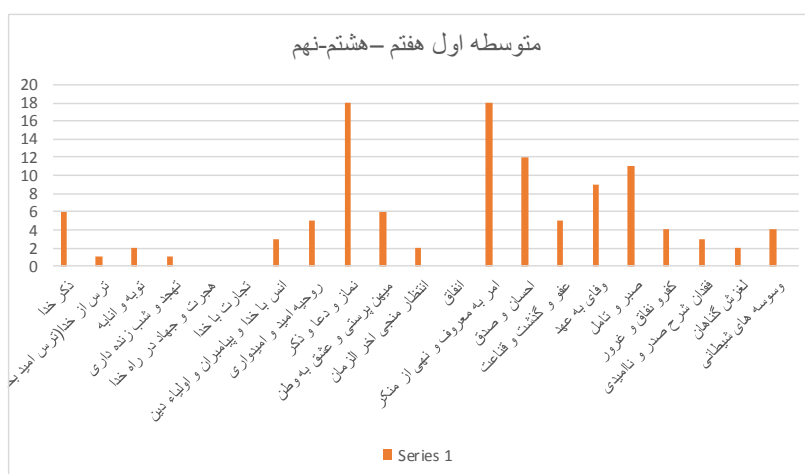
سال چهاردهم، شماره ۳۳، بهار و تابستان ۱۴۰۰

مؤلفه های امید و آینده نگری در کتب فارسی متوسطه اول (هفتم، هشتم، نهم)

حوزه	مؤلفه ها و معیارهای امید و آینده نگری	فراوانی	درصد
فردی	ذکر خدا	۶	۵.۳
	ترس از خدا (ترس امیدبخش)	۱	۰.۸۸
	توبه و انابه	۲	۱.۷۵
	تهجد و شب زنده داری	۱	۰.۸۸
	هجرت و جهاد در راه خدا	۰	۰
	تجارت با خدا	۰	۰
	انس با خدا و پیامبران و اولیاء دین	۳	۲.۶۵
	روحیه امید و امیدواری	۵	۴.۴۲
	نماز و دعا و ذکر	۱۸	۱۵.۹۲
	میهن پرستی و عشق به وطن	۶	۵.۳
	انتظار منجی آخرالزمان	۲	۱.۷۵
	جمع کل حوزه فردی	۴۴	۳۸.۹۸
اجتماعی	انفاق	۰	۰
	امر به معروف و نهی از منکر	۱۸	۱۵.۹۲
	احسان و صدق	۱۲	۱۰.۶۱
	عفو و گذشت و قناعت	۵	۴.۴۲
	وفای به عهد	۹	۷.۹۶
	صبر و تأمل	۱۱	۹.۷۳
	جمع کل حوزه اجتماعی	۵۵	۴۸/۶۷
علل و عوامل ناامیدی	کفر و نفاق و غرور	۴	۳.۵۳
	فقدان شرح صدور ناامیدی	۳	۲.۶۵
	لغزش گناهان	۲	۱.۷۵

از تعداد ۵۱ درس کتاب فارسی دوره متوسطه اول

	۳.۵۳	۴	وسوسه‌های شیطانی
	۱۱.۵۰	۱۳	جمع کل بخش
	۱۰۰	۱۱۳	جمع کل هرسه بخش

با نگرشی بر نتایج به دست آمده از داده‌های تحقیق به این نتیجه می‌رسیم که پارامترهای امیدبخش در برابر فاکتورهای ناامیدی چربش محسوس دارد که این خود جای امید است لیکن این عناصر امیدبخش به نسبت کل مطالب مندرج در کتب این شش سال نسبت قابل توجه نیست. چراکه گاه موارد مورد نظر منحصر به یک جمله یا یک بیت می‌گردد. لذا بازتاب عوامل امیدبخش را در کتب دوره‌های مورد بررسی نمی‌توان جلوه پررنگ در نظر بگیریم. از طرف دیگر، در خود فاکتورهای امیدبخش هم پراکندگی مناسبی دیده نمی‌شود. چنان‌که بررسی‌های به عمل آمده بیانگر آن است که بیشترین رگه‌های امیدآفرین را در مبحث دعا و نماز مشاهده می‌نمائیم که علیرغم ارزشمند بودنش نمی‌توان به عنوان فاکتور مستقیم و تأثیرگذار قلمداد کرد. شاید از یک منظر این مورد را بتوان ارزشمند دانست و آن این که سن تکلیف پسران در این دوره اتفاق می‌افتد و برپا داشتن نماز از تکالیف شرعی آنان می‌گردد لیکن این مورد دختران را در بر

نمی‌گیرد. در حالی که در موارد تأثیرگذاری همچون روحیه امید داشتن یا انتظار منجی شاهد آمارهای ضعیفی همچون ۴ درصد و ۱/۵ درصد هستیم. این برای پرورش نسلی که آینده‌ساز و آینده‌دار است البته شایسته نیست. در خصوص مبحث میهن‌پرستی که خود در تقویت باور امید و آینده‌نگری مؤثر است نیز بیش از ۵ درصد مضمون دیده نمی‌شود. در باب موارد دیگر نیز شرایط تقریباً مشابه این مورد است. چنان‌که در بعضی از آیتم‌های مانند هجرت و جهاد موردی اصلاً یافت نگردیده است. در کل با توجه به پراکندگی و گستردگی دروس مورد بررسی شواهد مکتسبه چشمگیر نمی‌باشد. در کل معیارهای تأثیرگذار فردی همچون دعا و نماز، امید،... نزدیک به ۳۹ درصد منابع و متون مورد بررسی را به خود اختصاص داده است. این‌که این مقدار از مضامین مورد مطالعه به این بخش تعلق گرفته است اگرچه چشم‌انداز مناسبی است، لیکن برای پسران که هنوز به طور کامل در عرصه‌های اجتماعی ورود نکرده‌اند، شاید تأکید بر فاکتورهای فردی بیشتر ضرورت داشته باشد.

در حوزه عوامل امید بخش اجتماعی، نزدیک به ۴۹ درصد داده‌های حاصله در این قسمت جا می‌گیرد. این دست آورد به نوبه خود امیدبخش است چراکه زمینه همگرایی و همپشتی افراد را فراهم می‌سازد و از طرف دیگر منجر به دلگرمی و اعتماد عمومی بیشتر می‌شود. آنچه شایان توجه است غلبه پارامترهای اجتماعی بر فردی است. به نظر می‌رسد در این برهه سنی و دوره گذر تحصیلی مناسب‌تر آن باشد که مضامین فردی بر اجتماعی غلبه داشته باشد. البته در این قسمت نیز آمار یکدست نیست. مثلاً در مورد انفاق که از فاکتورهای اثربخش در این حوزه به حساب می‌آید هیچ شاهدی دیده نمی‌شود در حالی که در راستای امر به معروف و نهی از منکر ۱۵ درصد موارد را می‌توان رصد نمود. پراکندگی مناسب ارزش‌های اجتماعی امیدآفرینی در کتب مورد نقد امکان بهتری را برای رشد متعادل ارزش‌ها در نوآموزان را فراهم می‌سازد.

حوزه	مولفه ها و معیارهای امید و آینده‌نگری			فراوانی	درصد
فردی	ذکر خدا			۳	۴.۲۲
	ترس از خدا(ترس امیدبخش)			۱	۱.۴
	توبه و انابه			۲	۲.۸۱
	تهجد و شب زنده‌داری			۲	۲.۸۱
	هجرت و جهاد در راه خدا			۰	۰
	تجارت با خدا			۰	۰
	انس با خدا و پیامبران و اولیاء دین			۴	۵.۶۳
	روحیه امید و امیدواری			۶	۸.۳۴
	نماز و دعا و ذکر			۴	۵.۶۳
	میهن پرستی و عشق به وطن			۱۴	۱۹.۷۱
	انتظار منجی آخرالزمان			۰	۰
	جمع کل حوزه فردی			۳۶	۵۰.۷
	اجتماعی	انفاق			۱
امر به معروف و نهی از منکر			۲	۲.۸۱	
احسان و صدق			۵	۷.۰۴	
عفو و گذشت و قناعت			۶	۸.۴۵	
وفای به عهد			۲	۲.۸۱	
صبر و تامل			۷	۹.۸۵	
جمع کل حوزه اجتماعی			۲۳	۳۲.۳	
علل و عوامل نا امیدی	کفر و نفاق و غرور			۱	۱.۴
	فقدان شرح صدر و ناامیدی			۲	۲.۸۱
	لغزش گناهان			۵	۷.۰۴

از تعداد ۵۴ درس فارسی دوره دوم متوسطه

از تعداد ۵۴ پرس فارسی دوره دوم متوسطه

	۵.۶۳	۴	وسوسه‌های شیطانی
	۱۶.۹	۱۲	جمع کل این بخش
	۱۰۰	۷۱	جمع کل هر سه بخش

مؤلفه‌های امید و آینده‌نگری در کتب فارسی متوسطه دوم (دهم، یازدهم، دوازدهم)

در این قسمت ما شاهد تغییراتی در چالش مطالب و پارامترهای امیدآفرینی و آینده‌نگری به نسبت آنچه در متوسطه اول ذکر کردیم، دیده می‌شود. این تغییراتی تا حدودی قابل تأمل و قابل قبول است با توجه به تغییرات فیزیکی و فکری و در عین حال بلوغی که در دانش‌آموزان به نسبت دوره قبل اتفاق افتاده است. نکته منفی در جدول به دست آمده کاهش آمار پارامترهای اجتماعی امیدبخشی است که در جای خود به آن پرداخته می‌شود.

حوزه	مولفه ها و معیارهای امید و آینده نگری	فراوانی	درصد
فردی	ذکر خدا	۳	۴.۲۲
	ترس از خدا (ترس امیدبخش)	۱	۱.۴
	توبه و انابه	۲	۲.۸۱
	تهجد و شب زنده داری	۲	۲.۸۱
	هجرت و جهاد در راه خدا	۰	۰
	تجارت با خدا	۰	۰
	انس با خدا و پیامبران و اولیاء دین	۴	۵.۶۳
	روحیه امید و امیدواری	۶	۸.۳۴
	نماز و دعا و ذکر	۴	۵.۶۳
	میهن پرستی و عشق به وطن	۱۴	۱۹.۷۱
	انتظار منجی آخرالزمان	۰	۰
	جمع کل حوزه فردی	۳۶	۵۰.۷
اجتماعی	اتفاق	۱	۱.۴
	امر به معروف و نهی از منکر	۲	۲.۸۱
	احسان و صدق	۵	۷.۰۴
	عفو و گذشت و قناعت	۶	۸.۴۵
	وفای به عهد	۲	۲.۸۱
	صبر و تامل	۷	۹.۸۵
	جمع کل حوزه اجتماعی	۲۳	۳۲.۳
علل و عوامل ناامیدی	کفر و نفاق و غرور	۱	۱.۴
	فقدان شرح صدر و ناامیدی	۲	۲.۸۱
	لغزش گناهان	۵	۷.۰۴

از تعداد ۵۴ پرسش فابسی دوره دوم متوسطه

	۵.۶۳	۴	وسوسه های شیطانی
	۱۶.۹	۱۲	جمع کل این بخش
	۱۰۰	۷۱	جمع کل هر سه بخش

در قسمت عناصر فردی امیدآفرینی بیشترین مورد در بخش بازتاب های میهن پرستی و ملی گرایی دیده می شود. البته با عنایت به انتظاری که از جوان برای حساسیت در خصوص میهن و روحیه سلحشوری و غیرت ملی از او انتظار می رود این رشد (۲۰ درصد) منطقی به نظر می رسد. اما غفلت از ذکر و یادکرد منجی و فاکتورهای منتظران اشکالی است که در باب آن باید بیشتر تامل نمود. هم چنان به حوزه هایی همچون جهاد و هجرت توجهی نشده است. روحیه امیدآفرینی به نسبت دوره قبل رشد داشته است که این هم می تواند ارزشمند تلقی گردد. در کل در حوزه فردی بیش از ۵۰ درصد مفاهیم مورد نظر دسته بندی شده است که این میزان برای دانش آموزان دوره دوم متوسطه که از ۱۶ سال به بالا را شامل می گردد این مقدار مطلب بیش از نرم تصور می گردد.

در مقوله اجتماعی امید و آینده نگری شاهد کاهش آمار به نسبت دوره اول متوسطه می باشیم. این مسئله به عنایت به رشد و کمال دانش آموزان به نظر مناسب نیست. چراکه در این دوره گرایش ها و تعاملات اجتماعی متعلمان بیشتر می شود. بستر ورود فرزندان به مشاغل و مراکز اجتماعی همچون: ادارات، دانشگاه ها، مراکز نظامی و... مهیا می گردد. لذا آمار ۳۲ درصد در قبال ۵۰ درصد مفاهیم فردی و در عین حال آمار ۱۶ درصدی که زمینه ناامیدی را فراهم می سازد، پخش زیادی را شامل نمی گردد. بنابراین انتظار می رود اولیاء و دست اندرکاران نظام تعلیم و تربیت بیشتر به این اصل توجه داشته در پررنگ نمودن موارد اجتماعی امیدبخشی و آینده نگری توجه بیشتری نشان می دهند. بازتاب مناسب پارامترهایی همچون صبر و تأمل (که هم جنبه فردی می تواند داشته باشد و هم اجتماعی)، احسان و صدق و گذشت و قناعت جای امیدواری دارد. با توجه به نزدیک شدن ایام تأثیرگذار کنگور و بستر سازی برای تشکیل زندگی و ورود در اجتماع برجستگی موارد فوق شایسته به نظر می رسد. رگه هایی از انفاق و عنایت به هم نوع در این مقطع دیده می شود که کلاً نمی توان خیلی پررنگ قلمداد نمود.

قسمت تاریک این متون در دوره متوسطه دوم متوجه فاکتورهای ناامیدی است. این بخش با آماری نزدیک به ۱۷ درصد آمار قابل توجهی است که حتماً باید مورد بررسی و نقد ویژه قرار گیرد. وسوسه‌های شیطانی و لغزش و گناه با آماری نزدیک به ۸ و ۶ درصد برای این موارد آمار بالایی است. اگرچه از جنبه تحذیر و اغرا به این موارد پرداخته شده است ولی تأکید بر مبانی مثبت نسبت به پارامترهای منفی تأثیرگذارتر است. البته با توجه به ورود دانش‌آموزان به بعضی از ساختارهای اجتماعی شاید آشنایی با مسائل آسیب‌زا هم در احتیاط بیشتر متان نقش موفقیت را به دنبال داشته باشد.

نتیجه‌گیری

و اما داده‌ها و درصدهای به دست آمده از جداول نشان می‌دهد که: در کل آن انتظاری که برای بسترسازی مناسب برای تعلیم و تربیت نسل آینده‌ساز در نظر گرفته‌ایم در حد انتظار نیست. یکی از وظایف و تکالیف دست‌اندرکاران و مؤلفین دروس ادبیات، جدای از مباحث مربوط به حیطه‌های لغوی، زبانی، ادبی، ...، شکل دادن به شاکله وجودی متعلمان و فرم بخشیدن به چارچوب فکری آنهاست. در این میان، امید بخشیدن و آماده ساختن آنان برای مواجهه با آینده جزو مهم‌ترین وظایف آنها تلقی می‌گردد. اما بررسی بیانگران است که این ورز دادن خمیر شاید با این دست‌پخت خیلی موفق نباشد.

ماحصل نقد و بررسی نتایج نشان می‌دهد، اولاً بین فاکتورهایی که برای امید بخشیدن و آینده‌نگری مؤثر است تناسب منطقی نمی‌توان جست‌وجو کرد. ثانیاً بعضی از پارامترهای تأثیرگذار مورد غفلت قرار گرفته است. ثالثاً همگونی ساختارمندی بین بعضی از مفاهیم و شرایط سنی و موقعیت تحصیلی دانش‌آموزان نمی‌توان مشاهده نمود. از این رو، در بازنگری کتب در نظر گرفته شده، غنای امیدآفرینی آثار مورد بررسی را پر بارتر می‌نماید.

در دروس بررسی شده متوسطه اول شاهد غفلت کلی از بعضی مفاهیم تأثیرگذار همچون هجرت هستیم. در عین حال مظاهر امیدبخش نیز برجستگی زیادی ندارد. عنایت بیشتر به مقوله دعا و نماز شاید برای پسران - با توجه به رسیدن شان به سن تکلیف - قابل توجیه باشد اما گویا برای دختران این ضرورت کمتر احساس شده است. از

طرف دیگر، پرداختن بیشتر به فاکتورهای اجتماعی آن‌هم در حالی که این مورد در دور دوم متوسطه بیشتر ضرورت دارد، قابل نقد است. در همین راستا بی‌توجهی به اصل انفاق که از پارامترهای اصلی اجتماعی به حساب می‌آید جای تأمل دارد.

در بازنگری کلی و مجدد به مفاهیم مورد مطالعه در متون ادبی متوسطه اول و دوم به این جمع‌بندی می‌رسیم که پارامترهای امیدبخش فردی در متوسطه اول کمتر از حد انتظار و شرایط سنی آنهاست. در عوض پرداختن به این موضوعات از منظر اجتماعی در این دوره بیشتر است که با قسمت فردی از تعادل مناسبی برخوردار نیست. در عوض در دروه متوسطه دوم ماجرا برعکس این رقم خورده است. به گونه‌ای که موضوعات فردی بیش از ۵۰ درصد آمار را در بر می‌گیرد در حالی که موضوعات اجتماعی با زاویه دید محققان حدود ۳۲ درصد را شامل می‌شود. در همین دوره شاهد آماری نزدیک به ۱۷ درصد در باب فاکتورهای ناامیدکننده هستیم که این آمار با این درصد نگران‌کننده است، مگر از منظر تحذیر باشد.

پیشنهاد کاربردی

با عنایت به این‌که کل مباحث مطرح شده در کتب متوسطه اول و دوم به ترتیب زیر است:

از آنجایی که امیدبخشی و آینده‌نگری جزو مبانی و اصول لایتغیر و ثابت خصوصاً برای نوجوان و جوان است لذا محور امیدبخشی باید در ۱۰۰ درصد متون جاری باشد و موضوع آینده‌نگری در ۷۰ درصد مضامین و محتوی درسی نهادینه باشد. با این تحلیل مؤلفان کتب ادبیات که وظیفه انتقال ارزش‌های فرهنگی را دارند با این رویکرد به تنظیم مضامین مورد نظر بپردازند. این محورها موضوع مهدویت و ظهور حداقل پنج درصد کل مضامین امیدبخشی و ۴ درصد محتوی آینده‌نگری را باید شامل گردد.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. جمعی از مؤلفان (۱۳۹۵)، فارسی دهم، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی در ایران.

۲. جمعی از مؤلفان (۱۳۹۵)، *فارسی نهم*، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی در ایران.
۳. جمعی از مؤلفان (۱۳۹۶)، *فارسی هشتم*، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی در ایران.
۴. جمعی از مؤلفان (۱۳۹۶)، *فارسی هفتم*، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی در ایران.
۵. جمعی از مؤلفان (۱۳۹۶)، *فارسی یازدهم*، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی در ایران.
۶. جمعی از مؤلفان (۱۳۹۷)، *فارسی دوازدهم*، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی در ایران.
۷. حافظ، شمس الدین محمد (۱۳۸۶)، *دیوان*، تصحیح: قزوینی و غنی، تهران: امیرکبیر.
۸. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۵)، *لغت نامه*، تهران: مؤسسه لغت نامه دهخدا.
۹. رضایی اصفهانی و دیگران (۱۳۸۶)، *تفسیر موضوعی قرآن کریم*، بی جا: دفتر نشر معارف، یازدهم.
۱۰. سبحانی تبریزی، جعفر (۱۳۶۸)، *فروع ابدیت*، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، اول.
۱۱. شریفی، احمد حسین (۱۳۸۸)، *آئین زندگی، اخلاق کاربردی*، قم: دفتر نشر معارف.
۱۲. علیزاده اقدم، محمد باقر (۱۳۹۱)، «بررسی میزان امید به آینده در بین دانشجویان و عوامل مؤثر بر آن»، *نشریه جامعه شناسی کاربردی*، شماره ۴۸.
۱۳. فلسفی، محمد تقی (۱۳۶۸)، *الحديث - روایات تربیتی*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، اول.
۱۴. قائمی، علی (۱۳۴۸)، *در مکتب احیاگر تشیع*، تهران: امیری، اول.
۱۵. کلینی، یعقوب (۱۳۷۵)، *اصول کافی*، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم: نشر دارالکتب الإسلامية.
۱۶. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ ق)، *بحار الانوار*، بیروت: مؤسسة الوفا.
۱۷. مصباح، محمد تقی (۱۳۸۸)، «اخلاق و عرفان اسلامی»، *فصل نامه معرفت*، ش ۳۳.
۱۸. مطهری، مرتضی (۱۳۷۹)، *آشنایی با قرآن*، تهران: انتشارات صدرا.

۱۹. معتمدی، غلامحسین (۱۳۷۲)، *انسان و مرگ (درآمدی بر مرگ‌شناسی)*، تهران: مرکز.
۲۰. نجارزادگان، فتح‌اله (۱۳۸۷)، *رهیافتی به مکاتب تفسیری*، تهران: دانشگاه تهران / دانشکده اصول‌الدین.
۲۱. نراقی، ملا احمد (۱۳۸۵ش)، *معراج السعادة*، قم: انتشارات طوبای محبت، اول.
۲۲. یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۸۶)، *اصول برنامه‌ریزی درسی*، تهران: یادواره کتاب.